

Egyetem és könyvtár*

Lebovits Imre

Hazánk társadalmában lezajló változások gyors és eredményes végrehajtást követelnek. A változások gazdasági-pénzügyi feltételei jelentősek ugyan, de meghatározó és döntő az emberi tényező. A világ fejlődésvonalának nagyvonalú elemzése is arra utal, hogy az emberi tényezőn belül a szellemi értékek, a szellemi munka meghatározóvá vált. Eredmény csak akkor várható, ha a szellemi munka széles körű kibontakoztatása, elősegítése és alkalmazása minden területen előtérbe kerül, meghatározóvá válik.

A szellemi munka végzésének, alkalmazásának, új értékek létrehozásának egyik feltétele, forrása általában a nemzetközi eredmények, információk, ezen belül a népgazdaság minden területén szükséges tudományos információ megszerzése, rendszerezése, eljuttatása a felhasználóhoz.

Hazánk nyitottsága ma már lehetővé teszi az információk szabad áramlását és befogadását, ugyanakkor a hagyományos és új információhordozók hiánya súlyosan veszélyezteti minden területen az oktató, nevelő és tudományos munkát, amely nélkül a népgazdaság egyetlen területe sem képes gyorsan és eredményesen megújulni, felzárkózni az európai, esetleg a világszínvonalhoz.

A könyvtárak, ezen belül az országos szakkönyvtárak és egyetemi könyvtárak döntő letétművelői a fenti folyamat eredményes végrehajtásának. Ennek csak abban az esetben tudnak eleget tenni, ha *átfogó fejlesztési program* keretében megindul a könyvtárak, információk központok korszerűsítése.

Az egyetemek fejlesztésével remélhetőleg együtt jár a könyvtárak megújulása is. Az egész folyamat a felsőoktatás tényleges reformjának függvénye.

A felsőoktatási reform megvalósításának három gazdája van: az egyetemek, főiskolák, a minisztériumok és a kormány. Az utóbbinak a pénzügyi szerepe döntő. Költségvetésének elosztásakor egyetlen állam sem engedheti meg, hogy a

---

* Az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsán (1988. október 21-22., Pécs) elhangzott előadás javított változata.

felsőoktatás kárára takarékoskodjon, mert ezzel a fejlődés döntő erejét adó orszáépítő szellemi potenciát csökkenti.

Információgazdaság, információpolitika szükségessége

Egy népgazdaság fejlettségi szintjére jellemző, hogy milyen a dolgozók megoszlása a népgazdaság különböző ágazataiban. M. Porat tanulmánya alapján megállapítható, hogy 1980-ban az Egyesült Államokban a mezőgazdaságban a dolgozók 3%-a, az iparban 23%-a, a szolgáltatásban 27%-a és az információ területén 47%-a (!) tevékenykedett.

Magabiztosan állítható, hogy létrejött egy információs társadalom, amelyen belül szükségszerűen jelentős szerepet játszik a könyvtár és a könyvtáros.

Magyarországon mind a hazai szakirodalmi termés, mind az egyes könyvtárak állományának gépi feldolgozásával késésben vagyunk, melynek alapvető oka, hogy átfogó információpolitikával sem rendelkezünk. Az információs intézmények tevékenysége országosan nem egységes, inkább széttöredezett. Nincs meg a kompatibilitás és hozzáférhetőség feltétele.

Az információcsere minden ország számára fontos, de különösen azoknak az országoknak, amelyek fel akarnak zárkózni a fejlett országok közé. Ahhoz, hogy többet kaphassunk, többet kell nyújtanunk – elsősorban azzal, hogy a magyar szakirodalmi termést korszerűen, a nemzetközi felhasználásra alkalmas módon tárjuk fel, beépülve a nemzetközi szakirodalmi bázisokba. Különösen fontos Magyarország számára, ahol a nemzeti jövedelem mintegy 50%-a a külkereskedelem csatornáin keresztül kerül értékesítésre.

Közismert, hogy a felsőoktatási beruházásokat az utóbbi évtizedekben lecsökkentették, az intézmények költségvetése is hasonlóan alakult. Könyvtárainkat azok a gazdasági megszorítások ébresztették rá egy átfogó, országos információpolitika szükségességére, amelyek "megtizedelték" a beszerzendő devizás könyv- és folyóiratállományt – még a műszaki szakterületen is –, holott ez éles ellentétben áll a népgazdaságban megvalósítandó tudományos, műszaki, gazdasági fejlesztéssel.

A gazdasági mechanizmus első évtizedében jelszóvá vált, hogy "mindenki gondoskodjon saját információjáról". Ennek következményeként az egyes intézmények fejlesztését helyezték előtérbe országos összehangolás nélkül, háttérbe szorultak a népgazdaság és az összkönyvtári érdekeket távolilag is biztosító központi szolgáltatásokat szolgáló fejlesztések.

Az információhordozók terén lévő lemaradásunk, sőt leszakadásunk túl van a kritikus ponton, ezért rendkívül nagy veszélyben van az információt alkalmazó, felhasználó népgazdaság, mert nem lesz azoknak az eljárásoknak, információknak a birtokában, amelyeknek révén, ha megfelelő tőkével rendelkezik, európai vagy világszínvonalat lenne képes bármely területen elérni.

A szakirodalom és személyes tapasztalataim alapján megállapítható, hogy a fejlett nyugati országokban az egyetemi és műszaki egyetemi könyvtárak – saját felsőoktatási törvényüknek megfelelően – egységes irányelvek szerint szervezettek. Kölsönösen segítik egymást szolgáltatásaikkal, igaz, hogy az intézmények a gépesítés hasonló fokán állnak. Például Ausztriában minden gépesítési munkafázist más egyetemi könyvtár dolgoz és próbál ki és a többi könyvtár átveszi. Ugyanazokat a gépeket használják, így azok kompatibilisak egymással. Ez a világtendencia is.

Hagyományos információhordozók a felsőoktatási intézményekben

A statisztikák egyértelműen bizonyítják, hogy a hagyományos információhordozók (könyv, folyóirat stb.) ára ugrásszerűen megnőtt, amellyel az intézmények költségvetésben biztosított kerete – még az intézmény fokozott támogatása esetén – sem tudott lépést tartani. Ebből adódott az a sajnálatos helyzet, hogy dinamikusan csökken a folyóiratok, könyvek száma. A helyzet gyors romlására utal, hogy olyan jelentős belső támogatással működő könyvtárak, mint a műszaki egyetemi könyvtárak, beleértve az OMIKK-ot is, sem tudtak lépést tartani a beszerzési igényekkel. Így fontos tudományterületek (robottechnika, biotechnika, számítástechnika stb.) információellátása nagymértékben beszűkültek.

A hagyományos információhordozók beszerzését akarva-akaratlanul is nehezítik a monopolhelyzetben lévő KULTÚRA és HELIR vállalatok. Évtizedes tapasztalatok alapján megállapítható, hogy a beszerzés indokolatlanul drága, a kiadók által nyújtott kedvezményeket nem a felhasználó intézmények kapják meg, a szállítás bonyolult, mert nem a megrendelő kapja közvetlenül a dokumentumokat, esetenként elvesznek és késéssel érkeznek meg, ami az oktatás, kutatás szempontjából súlyos veszteség.

Célszerű lenne egy viszonylag kislétszámú, dinamikusan működő önálló külkereskedelmi szervezet, amely a folyóirat és könyv beszerzését bonyolítja, de úgy, hogy a kiadók közvetlenül juttatják el a megrendeléseket a címzetthez, és a kedvezményeket is a megrendelők kapják. Kezdeti lépésként a nagyobb könyvtárak (egyetemek, MTA könyvtára, OMIKK stb.) folyóiratellátását kellene az új szervezetnek megoldania.

A könyvtárak korszerűsítésének - gépesítésének szükségessége

Minden népgazdaság megújulásának alapvető feltétele, hogy a modern eljárásoknak, technológiáknak, gyártóberendezéseknek a birtokába jusson, amellyel saját lakosságának ellátásán túl a nemzetközi piacon is versenyképessé válik. A nemzetközi elemzések és statisztikák szerint a kutatásra fordított összegeken belül több mint 30%-a az információra fordított hányad. Egyértelmű tehát, hogy az információ mint áru, a legkelendőbb és legrágább kategóriába került a modern gazdaságban. Szükségessé vált tehát, hogy a könyvtárak – információs központok –

online szolgáltatás vagy CD-ROM révén hozzájussanak a nagy nemzetközi adatbankokban tárolt különböző szakterületek adatbázisaihoz. Ezzel párhuzamosan megindult a hagyományos könyvtárakban is a saját állomány gépi feldolgozása, egyrészt, mert ez meggyorsítja a könyvtárhasználók kiszolgálását, másrészt, mert ez a könyvtárak értékes információi áruként (vagy nem áruként) rendelkezésre állhatnak más könyvtárak, felhasználók számára.

Az információcsere és annak értéke alapvetően két tényezőtől függ: a nyitottságtól és a gyorsaságtól. A nyitottság alapvetően a politika, illetve a kormányzati döntés függvénye. Jelen időben jó lehetőség nyílik arra, hogy országon belül és országon kívül – intézmények és egyének együttműködése révén – az egyetemek, főiskolák magas szintű információkhoz juthassanak. Erre szorít bennünket az egyre növekvő felhasználói igény, nem utolsósorban az az országos érdek is, hogy a hazai teljes szakirodalmi termést "exportképes", a külföld számára is felhasználható formává alakíthassuk át. Csak ennek révén remélhetjük, hogy a nemzetközi szakirodalmi adatbankokat és adatbázisokat kedvezőbb feltételekkel vehessük igénybe.

A korszerűsítés, gépesítés feltételei

Az egyetemi és főiskolai könyvtárhálózaton belül a nagyobb egyetemi könyvtárak belső könyvtári folyamatainak és szolgáltatásainak modernizálása, gépesítése nagy teljesítményű számítógépeket igényel. Emellett az alrendszer és részfolyamatok kézbentartására megfelelő számú kisebb teljesítményű számítógépek és terminálok szükségesek. A számítástechnikai bázis kiépítése önmagában nem nyújt megoldást addig, amíg az ország híradástechnikai hálózata nincs megfelelő színvonalon kiépítve. Pl. a Budapesti Műszaki Egyetem, amely viszonylag megfelelő számú, kisebb teljesítményű számítógéppel rendelkezik, és reménye van közepes teljesítményű számítógépek megszerzésére, most építi ki belső hálózatát, amely az intézmény nagyobb egységei között képes lesz az egymás közötti információk kapcsolat fenntartására.

Az egyetemek nagy teljesítményű számítógépei nem pótolják a nagy állománnyal rendelkező könyvtárak azon igényét, hogy önálló megamini számítógéppel rendelkezzenek. Csak ez a garancia arra, hogy a feldolgozás és a szükséges számítástechnikai igény a könyvtárak rendelkezésére álljon, amely – összekötve a nagy teljesítményű számítógépekkel – csak együttesen képes megoldani a nagy állományú könyvtárak feldolgozási igényeit.

Sajnálatos, hogy hazánkban csak mintegy 50-60 online állomás üzemel. Ezen belül csak néhány nagyobb egyetem rendelkezik saját online állomással. Az online állomások egyetemi léte nemcsak az oktató, nevelő és tudományos munkát szolgáló komplex információ egyik lényeges alkotóeleme, hanem az oktatás, nevelés területén szükséges döntő szemléletváltás hatékony eszköze is. A hagyományos és modern információs eszközök és hordozók megismerése, gyakorlatának elsajátítása már rövid távon is nagymértékben kihat a szellemi tevékenységet folytatók munkájára,

ezen keresztül a népgazdaság eredményeire. Azt a szemléletet sugallja, hogy bármely tudományterületen nemcsak a belső erőforrások és ismeretek, hanem a világ tapasztalatai, eredményei is számba vehetők.

Hasonló szolgáltatásra képes a ma még csak a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában üzemelő CD-ROM is. A könyvtárak komplex szolgáltatásainak kiépítéséhez nélkülözhetetlenek a korszerű, különböző teljesítményű sokszorozógépek, a telefax, a jól átgondolt mikrográfiai berendezés, a modern kötészet, sőt a nyomdagépek is.

Hazai és nemzetközi kapcsolatok erősítése és bővítése

Az egyetemek és főiskolák nyitottsága lehetővé tesz országon belül és kívül egy sokkal átfogóbb és szélesebb körű együttműködést és információcserét. Az országon belüli együttműködés korábban vázolt műszaki feltételein túl a nagyobb kérdésekben sokkal egységesebb, de ugyanakkor rugalmasabb rendszerek létrehozására kellene törekedni. Ez azt jelenti, hogy a könyvtári folyamatok lényegi kérdéseiben (pl. katalogizálás, tárolás, szállítás, kölcsönzés) ma is jelentős elvi és gyakorlati különbségek vannak. Ezek nagymértékben zavarják a széles körű és gyors információcserét még akkor is, ha ennek technikai feltételei megoldódnak. A technikai alkalmazásnál is ügyelni kell arra, hogy a kompatibilitás és hozzáférhetőség átgondolt módon érvényre jusson. Az egyetemek és főiskolák egyre bővülő és erősödő kapcsolatokat építenek ki a fejlett ipari országok egyetemeivel, főiskolaival. A könyvtáraknak törekedni kell arra, hogy ezekben az együttműködésekben, megállapodásokban minden esetben a könyvtárak közötti együttműködés is szerepeljen, mert ez az egyik meghatározó biztosítéka annak, hogy az adott egyetem, főiskola magasabb szintű információhoz jusson. Az együttműködés egyúttal lehetővé teszi a könyvtár dolgozói egy részének, hogy külföldi egyetemek könyvtárainak működését megismerjék, tapasztalatait átvegyék, kiemelkedő képességű külföldi könyvtárvezetőket meghívhassanak előadások tartására. Hazánk nem egy egyetemi könyvtára rendelkezik viszont olyan szakembergárdával, könyv- és folyóiratállománnyal, levéltárral, amely joggal keltheti fel a cserepartner érdeklődését, közös kutatás megindítását.

Könyvtárakra, könyvtárosokra vonatkozó rendelkezések értékelése

Hosszabb időszakot és a vonatkozó rendelkezéseket áttekintve, sajnálatos tényként kell leszögezni, hogy az egyetemek, főiskolák, az egész felsőoktatás területén a könyvtárak és a könyvtárosok szerepe, megbecsülése csökkent. Az oktatók és a könyvtárosok közötti erkölcsi, anyagi elismerés különbsége egyre nő a könyvtárosok rovására*. Ha végiggondoljuk az előzőekben leírt gondolatokat,

---

* Az 1989. április 1-jén végrehajtott béremelés az anyagi elismerés területén jelentős változást hozott.

amelyekben egyértelműen bizonyítottam, hogy az információ értéke, szerepe dinamikusan emelkedik, amelynek meghatározó letéteményese az egyetemeken a könyvtár, de elsődlegesen a széleskörűen művelt, sokoldalúan képzett könyvtáros, ez a jelenség még érthetlenebb. Úgy vélem, ezt a negatív folyamatot tovább erősítette az Oktatási Törvény ránk vonatkozó része. Az Oktatási Törvény például részletesen szabályozza a kollégiumok helyét, szerepét, amely kétségtelen fontos intézménye az egyetemnek, de ezzel szemben a könyvtárakról, mint intézményekről a Törvény nem rendelkezik. Ebből a naiv szemlélő azt a következtetést is levonhatja, hogy a könyvtárak idejétmúlt, felesleges intézmények, amelyekre kár szót vesztegetni. Régebben az egyetemi könyvtárak vezetői az Egyetemi és Rektori Tanácsnak tagjai voltak, jelentős befolyásuk volt a felsőoktatásra. Ma már, jó esetben a könyvtár igazgatója állandó meghívottja az Egyetemi Tanácsnak, szavazati jog nélkül.

Könyvtárak, könyvtárosok érdekvédelme

A hazánkban lezajló változások nemcsak lehetővé, hanem szükségessé teszik, hogy szélesítsük a könyvtárak és könyvtárosok értelmes érdekvédelmét. Ennek a feladatnak nem kis hányadát végzi a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, de önmagában ez nem zárja ki, hogy ne tegyük színesebbé, sokoldalúbbá és magasabb szintűvé érdekvédelmünket. Több intézmény könyvtárosa joggal felvetette, hogy a most megalakult Felsőoktatási Dolgozók Szakszervezetén belül, vagy más formában nem volna-e célszerű a könyvtári dolgozók tagozatát létrehozni.

Határozott véleményem, hogy csak az intézményhez és az oktatási területhez kapcsolódva szabad létrehozni a szakszervezeti rétegeképviselést, tagozatot. Önálló, csak szakmai csoportosulásokat létrehozó szakszervezetek (pl. mérnökök, könyvtárosok, orvosok szakszervezete stb.) teljes szétesést eredményezhetnek egy adott intézményen belül. Ennek eredményeként alapvető kérdésekben (bér, jutalom stb.) csak közvetett módon képesek az ott dolgozó szakemberek érkeiket képviselni, védeni.

A könyvtárak fejlődése, jövője

Az információs szektor stratégiai fegyver a gazdaságon belül, amelytől nagymértékben függ a többi ágazat jövője, és önmaga is az értékes áruk kategóriájába tartozik. Az információs rendszer megismerésére, kezelésére, az adott szakterületen való felhasználásra a jövő szakembereit, mérnökeit az egyetemi évek alatt sokoldalúan oktatni kell. Az új információhordozók az egyetemeken is megjelentek, alkalmazásra kerültek, s az oktatást a könyvtárak végzik. Remény van arra, hogy az egyetemről kikerülő és már a jövő században dolgozó szakemberek nemcsak a gyakorlatot, hanem e téren új szemléletet is magukkal visznek a munkahelyekre. Ennek hatása például a mérnöki tevékenységre, az ipar fejlesztésére, új gyártmányok és gyártási vonalak kialakítására beláthatatlan.

A korszerű technológia alkalmazása a könyvtárakban ráirányítja a figyelmet az ember-gép kapcsolat fontosságára, a személyiségre gyakorolt hatás jelentőségére. A vizsgálatok eredménye arra mutat, hogy az automatizáció pozitív és negatív hatású is, az arány kérdése nagymértékben függ a dolgozók felkészítésétől, kiképzésétől, s nem utolsósorban a vezetői döntésektől és stílustól.

A könyvtárak és könyvtárosok döntő hányada elkerülhetetlenek és szükségesnek tartja a gépesítést, szívesen fogadja a számítógépeket a könyvtárakban. A munka szervezete nagymértékben megváltozik, munkahelyek és munkakörök születnek és megszűnnek, új követelményeket támasztanak a dolgozókkal szemben, ami bizonyos mértékű óvatosságot és szorongást is kivált. A századfordulóra az információs tevékenység minden szintje nagymértékben gépesítve lesz. A könyvtári folyamatok számítógépesítése azonban csak eszközt jelent, a folyamatban az ember marad a meghatározó tényező. A változás legfőbb kritériuma: minőségileg javulnak-e a szolgáltatások? Ennek érdekében kell a könyvtári személyzet tehetségét a megfelelő átképzési és kiképzési módszerekkel a legmagasabb szintre emelni. A könyvtárnak a régi, bevált hagyományokon alapuló, hagyományos szolgáltatásokat összhangba kell hozni a modern technikával. Mindenkor felelősek maradnak viszont a nemzeti szakirodalom feltárásáért, és a közművelődés, az oktatás, a tudomány, a művészet terén fellépő igények kielégítéséért. Ezt a missziót a szakmai szempontokat egysíkúbban és szűkebben kiszolgáló, csak a technikára alapozó, az elszemélytelenedést növelő információs központok nem képesek betölteni.

A könyvtárak ugyan súlyos, de semmiképpen sem reménytelen helyzetben vannak. Kétségtelen, hogy pénzügyi kereteik és látogatottságuk csökkent. A könyvtárak ma és a jövőben is az emberiség papíron, filmen, elektronikus információhordozókon feljegyzett tudásának tárházai lesznek. A technika haladásával új formák tűnnek fel. Változhatnak a könyvek, folyóiratok arányaihoz képest a filmen, szalagon, lemezen stb. rögzített információk, de a könyvtár alapvető funkciói változatlanok maradnak.

A nyilvános és ingyenes könyvtár, amely az ingyenes közoktatás szerves része, a világ nagy vívmánya. Hiba lenne ennek feladása, mert a könyvtár soha nem lehet pusztán üzleti vállalkozás. Ugyanakkor nem lehet egyetérteni azokkal sem, akik elvből minden térítés ellen vannak. (Másolás, online számítógépes keresés, könyvtárközi kölcsönzés stb.) Társadalmunk szellemi nevelése, kulturális szintje szenvedne csorbát, ha a könyvtárak ingyenes szolgálata megszűnne és érdemtelené válnának a társadalom széles körű támogatására.

Javaslatok – feladatok

Az előzőekben végzett közel sem teljes körű elemzés és következtetés figyelembevételével néhány javaslat fogalmazható meg:

- Az Oktatási Törvény átdolgozásra szorul, de nemcsak a könyvtárakat érintő hiányosságok miatt.

- Ki kell dolgozni az országos információ-politikát és stratégiát, amelyen belül a mi feladatunk ehhez illesztve megfogalmazni a felsőoktatás információpolitikáját és stratégiáját.
- Legalább a hagyományos információhordozók (könyv, folyóirat, kongresszusi anyagok stb.) szükséges beszerzéséhez kell a pénzügyi fedezetet főhatósági szinten biztosítani. Ez nem lehet ugyan független az egyes egyetemek költségvetésétől, de nem lehet csak és kizárólag az egyetem saját bevételeire hagyatkozni. Az egyetemi könyvtárak könyvtári folyamatainak modernizálása, az oktatás, kutatás létkérdése, ezért a minimális eszközigényt központi keretből, intézményektől függetlenül biztosítani kellene.
- Létre kell hozni olyan szervezetet, a KULTÚRA és HELIR helyett, amely olcsóbban, gyorsabban és ésszerűbben bonyolítja a beszerzést és a dokumentumok továbbítását. Csak ennek révén juthatunk hozzá azokhoz az előnyökhöz, amelyeket a nagyobb példányszám révén a nyugati kiadók a megrendelők számára biztosítanak.
- A könyvtárak ingyenes és térítéses szolgáltatásai nincsenek egymással ellentmondásban. A könyvtárak funkciói sokirányban bővültek, az ingyenes szolgáltatást javítani, bővíteni kell, de ugyanakkor a szolgáltatások egy részét szigorúan üzleti alapon kell kezelni.
- A különböző szakmai szakszervezeteken belül erős, életképes tagozatot, rétegképviseletet kell létrehozni. Feladata nem csupán a könyvtárosok, könyvtári dolgozók közvetlen érdekvédelme (bér, jutalom stb.), hanem a könyvtárak helyének, szerepének erősítése a felsőoktatási intézményekben, szakemberellátottságuk, technikai színvonaluk javítása.

TÁROLÓ KÖNYVTÁRAT ÉPÍTENEK KI – az alsó-szászországi Tudományos Tanács javaslata értelmében – a göttingeni Egyetemi Könyvtár és a hannoveri Műszaki Egyetem és Információs Könyvtár mellett. Csak ezek szerzik be a jövőben a feltehetően ritkán használatos anyagot, s a tartomány többi könyvtára is ide küldi állományának ritkán használt részeit. Így a többi nagykönyvtárban nem lesz szükség a – jelenleg túlszűfolt – raktári tér növelésére. (DBI-Pressesspiegel, 1989. jan.)